

Sociale ondernemingen in een juridische context

*Een onderzoek naar de juridische mogelijkheden voor sociaal
ondernemerschap binnen het Nederlandse ondernemingsrecht*

Onder redactie van
Mr. dr. N. Kreileman
Prof. mr. T. Salemink
Mr. N. van der Horst
Mr. dr. M.J. van Uchelen-Schipper

VOORWOORD

Sociale ondernemingen zijn de laatste jaren zowel in Nederland als wereldwijd aan een opmars bezig. Nederland kent voor deze ondernemingen, die primair en expliciet een maatschappelijk doel nastreven, geen aparte rechtsvorm. Anders dan in verschillende jurisdicties om ons heen, hebben we ook geen specifieke wettelijke regels. Wel publiceerde het kabinet in 2021 een eerste aanzet voor een wettelijke regeling voor de maatschappelijke BV (BVM), maar een daadwerkelijk voorontwerp of wetsontwerp laat vooralsnog op zich wachten. Voorts nam de Tweede Kamer in 2024 een motie aan waarin zij de regering verzocht een nieuwe rechtsvorm uit te werken voor *steward-ownership*, de rentmeestervenootschap. Parallel aan deze wettelijke ontwikkelingen zijn diverse private initiatieven ontstaan: denk aan codes, keurmerken en certificeringen voor sociaal ondernemerschap (bijv. de Code Sociale Ondernemingen en de B Corp). Hoewel de praktijk in zekere mate uit de voeten kan met het bestaande juridische kader, blijven knelpunten en uitdagingen voor sociaal ondernemers bestaan en hebben zij behoefte aan verdere juridische duiding en concrete handvatten voor de inrichting en ontwikkeling van hun eigen sociale onderneming.

De bestaande literatuur over sociaal ondernemerschap is voornamelijk internationaal georiënteerd en vaak bedrijfskundig of sociaalwetenschappelijk van aard. Juridisch onderzoek toegespitst op het rechtspersonen- en vennootschapsrecht is beperkt en doorgaans gericht op deelaspecten van de sociale onderneming. Een algemeen rechtspersonen- en vennootschapsrechtelijk onderzoek waarbij alle relevante juridische aspecten van de Nederlandse sociale onderneming worden belicht en samengebracht, ontbreekt.

Dit boek voorziet in die leemte. Het bevat 12 hoofdstukken met een positiefrechtelijke analyse van de juridische mogelijkheden voor sociaal ondernemerschap binnen het Nederlandse rechtspersonen- en vennootschapsrecht, in hoeverre deze mogelijkheden toereikend zijn en welke uitdagingen zich voordoen. Daarbij komen onder meer de volgende vragen aan de orde: welke rechtsvormen worden in de praktijk doorgaans gebruikt door sociaal ondernemers? Welke private codes, keurmerken en certificeringen bestaan er vandaag de dag voor de sociale onderneming? Hoe kunnen de statuten vormgeven aan de doelstellingen van de sociale onderneming? En zijn aanpassingen in wet- en regelgeving nodig om de ontwikkeling van sociaal ondernemerschap verder te faciliteren en versterken?

De auteurs van de verschillende hoofdstukken hebben veelal een wetenschappelijke achtergrond en aantoonbare juridische deskundigheid op het gebied van (deelaspecten van) de sociale onderneming.

Het boek werd gepresenteerd tijdens een symposium in het voorjaar van 2026 ten kantore van OO&R-partner Houthoff. De redactie is in handen van Nadia Kreileman, Tom Salemink, Nena van der Horst en Marleen van Uchelen-Schipper. De wetenschappelijke

leiding van het Van der Heijden Instituut is verheugd dat de redactie het onderwerp heeft opgepakt en er nu zo'n mooi en compleet boek ligt. De redactie heeft in korte tijd veel werk verricht. Tevens zijn wij Luca van den Deijssel, student-assistent bij het Van der Heijden Instituut, erkentelijk voor zijn correctionele werkzaamheden. Het laatste woord van dank is voor de auteurs. Wij danken hen voor hun doorwrochte bijdragen aan dit boek en daarmee onze Serie.

Met de redactie spreken wij de hoop en verwachting uit dat het boek bijdraagt aan zowel het juridische als het maatschappelijke debat over de verdere ontwikkeling van de sociale onderneming in Nederland. De hoofdstukken zijn stuk voor stuk lezenswaardig en nuttig voor de wetenschapper, de praktijkjurist, de sociaal ondernemer en iedereen die meer wil lezen over de juridische aspecten van de sociale onderneming. Wij zijn trots dat dit boek in onze Serie verschijnt.

Prof. mr. C.D.J. Bulten (vz.)

Prof. mr. G. van Solinge

Prof. mr. M. van Olfen

Prof. mr. M.P. Nieuwe Weme

Prof. mr. J.B.S. Hijink

Prof. mr. T. Salemink

VERKORTE INHOUDSOPGAVE

Voorwoord / V

Verkorte inhoudsopgave / VII

Uitgebreide inhoudsopgave / IX

HOOFDSTUK 1

Sociale ondernemingen in een juridische context: een inleiding / 1

Prof. mr. T. Salemink & mr. dr. N. Kreileman

HOOFDSTUK 2

Sociaal ondernemerschap in de tweede helft van de negentiende eeuw / 13

Prof. mr. L. Timmerman

HOOFDSTUK 3

Investerings in sociale ondernemingen / 27

Mr. S.J. Liefers

HOOFDSTUK 4

Verslaglegging bij sociale ondernemingen / 43

Mr. dr. C.J.A. van Geffen

HOOFDSTUK 5

Fiscaliteit en sociale ondernemingen / 59

Dr. H.J. Bresser

HOOFDSTUK 6

Conventionele rechtsvormen voor sociaal ondernemen / 85

Mr. dr. M.J. van Uchelen-Schipper

HOOFDSTUK 7

De BvM: een evaluatie vanuit rechtsvergelijkend perspectief / 105

Prof. dr. S. Cools & dra. M. Verheyden

HOOFDSTUK 8

Codes, keurmerken & certificeringen voor sociaal ondernemen / 125

Mr. S.B. Buijn

HOOFDSTUK 9

Verankering van het maatschappelijk doel van sociale ondernemingen / 141

Mr. dr. A.J.M. Klein Wassink

HOOFDSTUK 10

Het betrekken van belanghebbenden bij sociale ondernemingen / 163

Mr. C.R. Nagtegaal

HOOFDSTUK 11

Statutaire winstuitkering en beperkingen bij sociale ondernemingen / 181

Mr. N. van der Horst

HOOFDSTUK 12

Steward-ownership in Nederland: de rentmeestervenootschap / 197

Mr. O. Tromp

Sociale ondernemingen in een juridische context: een inleiding

Prof. mr. T. Salemink & mr. dr. N. Kreileman¹

1.1 Inleiding

Maatschappelijke uitdagingen aangaan door middel van ondernemerschap is zowel wereldwijd als in Nederland de laatste jaren in opkomst.² Van de strijd tegen eenzaamheid (Oma's soep) tot het produceren van een zo eerlijk mogelijke telefoon (Fairphone) of het recyclen van zoveel mogelijk plastic (vanPlestick): steeds meer ondernemingen zien winst niet als doel maar als middel om een maatschappelijk doel na te streven.

Ondanks de duidelijke opmars ondervinden deze sociale ondernemingen, die primair en expliciet een maatschappelijk doel nastreven (zie definitie in § 1.2), verschillende belemmeringen. Nederland kent op dit moment – in tegenstelling tot andere jurisdicties (zie hoofdstuk 7) – geen aparte rechtsvorm of andere wettelijke regels specifiek voor de sociale onderneming. Al in 2015 signaleerde de SER diverse knelpunten voor deze groep ondernemers, zoals de complexiteit om maatschappelijke impact te meten, de beperkte herkenning en erkenning ten opzichte van bijvoorbeeld commerciële ondernemingen en goede doelen, en de uitdagingen om passende financiering aan te trekken.³ Recent onderzoek laat zien dat het aantal sociale ondernemingen blijft toenemen en dat een deel inmiddels de opstartfase is ontgroeid, maar ook dat deze eerder gesignaleerde problemen onverminderd voortbestaan.⁴

In 2020 kondigde het kabinet een wettelijke regeling aan voor de maatschappelijke BV (BVM), een modaliteit op de rechtsvorm van de BV om de kenbaarheid van sociale ondernemingen te vergroten en de genoemde knelpunten weg te nemen. In maart 2021 werd de eerste aanzet voor deze nieuwe wettelijke regeling gepubliceerd. Een daadwerkelijk

-
- 1 Prof. mr. T. Salemink is hoogleraar Ondernemingsrecht en mr. dr. N. Kreileman is universitair docent Ondernemingsrecht aan de Radboud Universiteit.
 - 2 Zie o.m. OECD/EU (2019), 'Boosting Social Entrepreneurship and Social Enterprise Development in the Netherlands', OECD Working Paper, Paris.
 - 3 SER, *Sociale ondernemingen: een verkennend advies* (SER-advies 15/03 van mei 2015 aan de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid), Den Haag; SER 2015 (te raadplegen via: www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2015/sociale-ondernemingen.pdf) (hierna: SER-advies). Zie ook A. Keizer e.a., *Scaling the impact of the social enterprise sector* (McKinsey & Company onderzoeksrapport 2016).
 - 4 J. Bockma e.a., *Social Enterprise Monitor 2023-2024. Ondernemers met oplossingen voor Nederland: hoe staan ze ervoor?*, 2024, p. 22; W. Duplain e.a., *The state of social enterprise in Europe – European Social Enterprise Monitor 2021-2022*, p. 19. Zie ook R. de Lange, 'Sociaal ondernemen groeit (te) langzaam naar volwassenheid', *FD* 4 mei 2022.

voorontwerp laat vooralsnog op zich wachten.⁵ Parallel aan deze wettelijke ontwikkelingen zijn verschillende particuliere initiatieven en keurmerken voor sociaal ondernemerschap ontstaan, zoals de Code Sociale Ondernemingen, de Prestatieladder Socialer Ondernemen, de MVO Prestatieladder en de B Corp. De criteria die deze organisaties hanteren en de mate waarin zij van toepassing zijn, verschillen echter sterk.

Deze ontwikkelingen maken duidelijk dat de praktijk van sociale ondernemingen behoefte heeft aan oplossingen, maar ook aan juridische duiding en concrete handvatten. De bestaande literatuur over sociaal ondernemerschap is overwegend internationaal georiënteerd en vaak bedrijfskundig of sociaalwetenschappelijk van aard. Juridisch onderzoek, meer in het bijzonder toegespitst op het rechtspersonen- en vennootschapsrecht, is beperkt en vaak gericht op specifieke aspecten of onderwerpen van de sociale onderneming.⁶ Een algemeen rechtspersonen- en vennootschapsrechtelijk onderzoek waarbij alle relevante juridische aspecten van de Nederlandse sociale onderneming worden belicht, ontbreekt.

De redactie beoogt met dit boek in die leemte te voorzien en bij te dragen aan het juridische, maar ook maatschappelijke debat over de verdere ontwikkeling van de sociale onderneming in Nederland. Centraal staat de vraag welke mogelijkheden het Nederlandse rechtspersonen- en vennootschapsrecht biedt aan sociaal ondernemers, in hoeverre deze mogelijkheden toereikend zijn en waar zich eventuele knelpunten voordoen. Daarbij komen onder meer de vragen aan de orde welke rechtsvormen in de praktijk worden gebruikt, welke codes, keurmerken en certificeringen bestaan, en hoe statuten kunnen worden vormgegeven om de doelstellingen van een sociale onderneming te ondersteunen.

Het boek is opgebouwd uit drie delen. Het eerste deel (zie § 1.3 en 1.4) behandelt algemene thema's rond de sociale onderneming, zoals haar historische ontwikkeling, de vraagstukken omtrent financiering, en de kaders voor verslaggeving en fiscaliteit. In het tweede deel (§ 1.5) staat de juridische positionering van de sociale onderneming centraal, met aandacht voor de beschikbare rechtsvormen en de rol van private keurmerken en certificeringen. Het derde deel (§ 1.6) ten slotte gaat in op de statutaire inrichting van sociale ondernemingen en de wijze waarop de *governance* kan worden benut om maatschappelijke doelstellingen binnen de onderneming na te streven en te borgen.

De bijdragen zijn geschreven vanuit een positiefrechtelijk perspectief. Voor een deel van de hoofdstukken is de rechtsvorm van de BV als uitgangspunt genomen, omdat uit de

5 Zie de brief van 4 maart 2024 van de Minister van Economische Zaken en Klimaat (kenmerk 2023Z19740).

6 Zie o.m. S.F. van Koningsbruggen & S. Rietveld e.a., 'De notariële naaidoos voor de maatschappelijk verantwoorde B.V.', bijdragen aan het VON-WONO congres november 2024; M.J. van Uchelen-Schipper, 'Sociale Ondernemingen in Nederland: is het BV-recht nog flexibel genoeg?', *WPNR* 2020/7298, p. 713-726; R.L. Pouwer, 'B Corp in het Nederlandse vennootschapsrecht anno 2019 nog een storm in een glas water', *MvO* 2019, afl. 7, p. 185-189. Er bestaat relatief veel juridische literatuur over de aanzet voor het wetsvoorstel BVm (zie ook hoofdstuk 7 van dit boek). Voorts wijzen wij nog op het (in 2008 ingediende en in 2013 ingetrokken) wetsvoorstel voor de vereniging of stichting tot instandhouding van een maatschappelijke onderneming (*Kamerstukken* 32003). Zie nader E.R. Helder, *De juridische infrastructuur van de maatschappelijke onderneming* (diss. Utrecht), Sdu Uitgevers: Den Haag 2013. Ondanks enkele ogenschijnlijke overeenkomsten tussen deze maatschappelijke onderneming en de in dit boek besproken sociale onderneming, verschillen beide ondernemingsvormen conceptueel en juridisch wezenlijk.

praktijk blijkt dat dit de meest gebruikte rechtsvorm is voor sociaal ondernemerschap.⁷ De besproken gedachten en concepten zijn echter ook voor andere rechtsvormen relevant. Dit boek is afgesloten op 31 december 2025.

1.2 Definitie van de sociale onderneming

Sociaal ondernemerschap is een overkoepelende term die nationaal en internationaal wordt gebruikt voor een breed scala aan activiteiten. Sociale ondernemingen kunnen sterk verschillen in omvang, organisatievorm of in de context waarin ze opereren. Mede door deze conceptuele verscheidenheid ontbreekt een eenduidige definitie van het begrip 'sociale onderneming'.⁸

In de praktijk en (veelal internationale) literatuur bestaan evenwel verschillende definities en omschrijvingen voor sociale ondernemingen.⁹ In essentie refereren de meeste hiervan aan twee kernbegrippen 'sociaal' en 'ondernemerschap': het gaat om *ondernemingen* die primair een *maatschappelijk doel* nastreven. De Europese Commissie definieert de sociale onderneming als volgt:

*"A social enterprise is an operator in the social economy whose main objective is to have a social impact rather than make a profit for their owners or shareholders. It operates by providing goods and services for the market in an entrepreneurial and innovative fashion and uses its profits primarily to achieve social objectives. It is managed in an open and responsible manner and, in particular, involve employees, consumers and stakeholders affected by its commercial activities."*¹⁰

Voor dit boek sluiten wij aan bij de werkdefinitie van de SER zoals geformuleerd in het advies 'Sociale ondernemingen: een verkennend advies' uit 2015.¹¹ De werkdefinitie van de SER is afgeleid van de definitie van de Europese Commissie. In de praktijk bouwen veel organisaties en instellingen met hun eigen definities voort op de werkdefinitie van de SER.¹²

Ook de SER gebruikt de twee hiervoor genoemde kernbegrippen en omschrijft sociale ondernemingen als '*zelfstandige ondernemingen* die een product of dienst leveren en primair en expliciet een *maatschappelijk doel* nastreven, dat wil zeggen een maatschappelijk probleem willen oplossen'. De SER voegt daar twee elementen aan toe die op veel sociale ondernemingen van toepassing zijn: 'een expliciete beperking van de mogelijkheid om winst uit te keren en expliciete eisen betreffende inclusief bestuur en governance'.¹³

7 Zie hoofdstuk 6 van dit boek.

8 Zie ook J. Defourny, M. Nyssens & O. Brolis, 'Testing the Relevance of Major Social Enterprise Models in Western Europe', in: J. Defourny & M. Nyssens, *Social enterprise in Western Europe: Theory, models and practice*, Routledge 2021, p. 333 e.v.

9 Zie o.m. M. Hogenstijn, *Sociaal ondernemerschap: impact eerst*, Academische Uitgeverij Eburon 2024, hoofdstuk 2 en de daarin genoemde literatuur.

10 Europese Commissie, 'A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Synthesis Report', 2014, p. 9.

11 SER-advies 2015. De werkdefinitie van de SER is tot stand gekomen op basis van de beschikbare internationale literatuur, een enquête onder stakeholders en geïnspireerd door de hiervoor genoemde definitie van de Europese Commissie.

12 Zie bijvoorbeeld Social Enterprise NL, zie Bockma e.a. 2024, p. 6.

13 SER-advies 2015, p. 26.

De term 'zelfstandige onderneming' beoogt tot uitdrukking te brengen dat een sociale onderneming op doorlopende basis goederen of diensten levert en economisch onafhankelijk opereert. Een sociale onderneming kan naast het genereren van omzet vanuit de markt, ook inkomsten ontvangen in de vorm van subsidies, schenkingen of donaties, maar deze mogen volgens deze definitie niet structureel de hoofdbron van inkomsten vormen. Het gaat dus om ondernemingen die duurzaam economisch zelfstandig zijn.¹⁴

Een sociale onderneming streeft primair en expliciet een maatschappelijk¹⁵ doel na. Zij wil maatschappelijke impact bereiken via haar activiteiten of de mensen die zij in dienst heeft. Het maken van winst staat ten dienste van deze maatschappelijke impact. De betekenis van 'maatschappelijk doel' of 'maatschappelijke impact' laat zich lastig afbakenen, mede door de veranderende opvattingen over wat in het algemeen of maatschappelijk belang is. De Europese Commissie noemt als voorbeelden van maatschappelijke doelen onder meer de sociale en economische integratie van achtergestelde en buitengesloten personen of doelgroepen, milieuvriendelijke activiteiten zoals reductie van emissies en afval of hernieuwbare energie of het uitdragen van solidariteit met ontwikkelingslanden zoals het bevorderen van *fair trade*.¹⁶ De maatschappelijke doelstelling kan onder meer blijken uit de wijze waarop de onderneming haar missie statutair vastlegt (zie hoofdstuk 9), uit de jaar- of impactverslagen (zie hoofdstuk 4) en, vooral, uit de daadwerkelijke activiteiten.

De SER ziet het derde element uit de werkdefinitie – expliciete beperking van de winstuitkering – niet als imperatief of 'noodzakelijk gezamenlijk element' voor sociale ondernemingen.¹⁷ Dit sluit aan bij de praktijk, waarin sommige sociale ondernemingen wel een expliciete winstuitkeringsbeperking kennen en andere niet (zie hoofdstuk 11). De gedachte achter een dergelijke beperking is dat zij waarborgt dat het maatschappelijk doel voorrang houdt en kapitaal beschikbaar blijft voor het realiseren daarvan. Daarnaast kan een expliciete winstbeperking volgens de SER ook de herkenning als sociale onderneming vergroten.

Het vierde kenmerk 'inclusief bestuur' houdt volgens de SER in dat een sociale onderneming 'via participatie en/of democratische besluitvorming bestuurd wordt'.¹⁸ Dit betekent dat belanghebbenden, ook wel *stakeholders* genoemd, nadrukkelijk betrokken worden bij de onderneming en soms ook bepaalde zeggenschap krijgen (zie hoofdstuk 10). Ook dit element ziet de SER niet als noodzakelijk kenmerk voor de sociale onderneming; de toegevoegde waarde van aanvullende regels voor inclusief bestuur is mede afhankelijk van de sector en de maatschappelijke doelstelling.

Tot slot noemen wij als vijfde kenmerk 'transparantie' dat ook impliciet volgt uit de voorgaande kenmerken. Een kenmerk van veel sociale ondernemingen is ook dat zij

14 SER-advies 2015, p. 28-29.

15 In dit verband is van belang op te merken dat de Engelse term 'social' breder is dan het Nederlandse begrip 'sociaal'. Sociaal verwijst vaak alleen of met name naar het sociale domein (werk, zorg en welzijn). Gelet op de doelstelling van sociale ondernemingen en de sectoren waarin zij actief zijn, is het begrip 'maatschappelijk' of 'maatschappelijk doel' daarom passender. Zie ook Hogenstijn 2024, p. 39; P.M. Karré, 'Social Enterprise in the Netherlands: Between Hope and Hype', in: J. Defourny & M. Nyssens, *Social enterprise in Western Europe: Theory, models and practice*, Routledge 2021/9.1; SER-advies 2015, p. 30.

16 Europese Commissie 2014, p. 33.

17 SER-advies 2015, p. 31. De Europese Commissie gebruikt dit element wel als constitutief in haar definitie. Zie Europese Commissie 2014, p. 10.

18 SER-advies 2015, p. 34. Zie ook Europese Commissie 2014, p. 10.

transparant zijn over hun bedrijfsvoering (waaronder ook winst en winstbesteding)¹⁹ en de maatschappelijke impact die zij realiseren. Deze transparantie kan via de jaarverslaggeving of via een afzonderlijk impactrapport worden vormgegeven (zie hoofdstuk 4). Dit kenmerk van transparantie komt ook terug in andere veelgebruikte definities, zoals de definitie gehanteerd door het kabinet in haar beleidsbrief uit 2020²⁰ of de vereisten voor verschillende codes, keurmerken of certificeringen voor sociale ondernemingen, zoals de Code Sociale Ondernemingen (zie hoofdstuk 8).²¹

De hierboven genoemde definitie geeft weliswaar enige richting aan het begrip 'sociale onderneming', maar in de praktijk blijft het vaak lastig om sociale ondernemingen duidelijk te onderscheiden van andere organisaties. Zij bevinden zich immers binnen een breed en divers speelveld van organisaties die eveneens (mede) een maatschappelijk doel nastreven. Dit wordt in de literatuur veelal geïllustreerd met een ondernemingscontinuüm, met aan de linkerkzijde van het spectrum organisaties die geen onderneming zijn en aan de rechterzijde reguliere, winstgedreven ondernemingen. Sociale ondernemingen bevinden zich in het midden van het spectrum.

Financiële waarde						
Maatschappelijke waarde						
Goede doelen/ burger-initiatieven/ maatschappelijk middenveld		Traditionele 'non-profit'		Sociale ondernemingen		'Reguliere' bedrijven
Puur donaties of subsidies	Donaties/ subsidies/ lidmaatschaps- bijdragen en inkomsten uit de markt	Grootste deel inkomsten uit markttransac- ties (verkoop van goederen of diensten) Geen winst- doelstelling	Grootste deel inkomsten uit markttrans- acties Winst volledig geherinves- teerd	Grootste deel inkomsten uit markttrans- acties Winst beperkt uitgekeerd	Grootste deel inkomsten uit markttrans- acties mvo+ in de kern van het bedrijf	Grootste deel inkomsten uit markttrans- acties Vooral finan- cieel gedreven
Louter maatschappelijke impact		Maatschappelijke impact voorop			Financiële waarde voorop	

* Bron: SER-advies 2015, p. 36.

Een volledig scherpe afbakening is niet altijd mogelijk, maar in grote lijnen laat het continuüm wel duidelijke verschillen zien. Sociale ondernemingen onderscheiden zich bijvoorbeeld van de reguliere of maatschappelijk verantwoorde ondernemingen doordat bij hen het realiseren van maatschappelijke waarde centraal staat en financiële waarde ondergeschikt is, terwijl bij reguliere of maatschappelijk verantwoorde bedrijven financiële waardecreatie voorop blijft staan. Aan de andere kant van het spectrum onderscheiden sociale ondernemingen zich van de klassieke 'goede doelen' of non-profit-organisaties doordat zij hun inkomsten overwegend met eigen ondernemingsactiviteiten uit de markt halen en niet hoofdzakelijk afhankelijk zijn van donaties en subsidies.

19 Zie ook SER-advies 2015, p. 31.

20 Brief van Staatsecretaris van Economische Zaken en Klimaat van 10 juli 2020, *Kamerstukken II* 2019/20, 32637, nr. 426, p. 2.

21 De vereisten zijn beschikbaar via: www.codesocialeondernemingen.nl.

1.3 Historie van de sociale onderneming

In Nederland is 'sociaal ondernemerschap' als begrip relatief jong, maar het onderliggende idee is dat niet. Al in de negentiende eeuw zetten ondernemers hun onderneming in om maatschappelijke vraagstukken – met name rond arbeid en armoede – aan te pakken. In **hoofdstuk 2** laat Vino Timmerman zien hoe de industriële revolutie de Nederlandse economie en samenleving ingrijpend veranderde: productie verschoof van huisindustrie naar fabrieken, steden groeiden, en de naamloze vennootschap maakte haar opmars. Tegelijkertijd verslechterden de leef- en arbeidsomstandigheden van arbeiders, met lange werkdagen, kinderarbeid en slechte huisvesting. Dit leidde tot de opkomst van de Sociale Quaestie: de vraag in hoeverre de overheid via sociale wetgeving arbeiders moest beschermen. Timmerman schetst tegen deze achtergrond een portret van Jacques van Marken (1845-1906), een succesvol industrieel en complex mens, die kapitaal en arbeid met elkaar wilde verzoenen. Door zijn pionierende voorzieningen als pensioenregelingen, ongevallenverzekering, een voorloper van de ondernemingsraad ('De Kern') en experimenten met mede-eigendom voor arbeiders, wordt Van Marken beschouwd als (een van) de eerste sociaal ondernemers van Nederland.

Hoewel de eerste contouren van sociaal ondernemerschap zichtbaar werden in de negentiende eeuw, kregen sociale ondernemingen zoals wij die vandaag de dag kennen pas vorm in de twintigste eeuw. Deze ondernemingen richtten zich niet (enkel) op de sociale kwestie,²² maar streven primair en expliciet een breder maatschappelijk doel na (zie § 1.2). Pas in de twintigste eeuw werden ondernemingen specifiek voor een maatschappelijk doel opgericht.²³ Denk bijvoorbeeld aan sociale werkplaatsen en kringloopbedrijven.²⁴ Dergelijke ondernemingen werden toen echter nog niet aangeduid als sociale ondernemingen.²⁵ De term 'sociale onderneming' kwam pas rond 2010 in zwang, toen de verzorgingsstaat plaatsmaakte voor de participatiesamenleving.²⁶ Doordat de overheid zich meer terugtrok, ontstond er ruimte voor sociaal ondernemerschap.²⁷ Het aantal sociale ondernemingen neemt sindsdien ook een vlucht.²⁸ Aan die groei hebben verschillende initiatieven bijgedragen. Te denken valt aan de oprichting van Social Enterprise NL in 2012 en het SER-advies uit 2015 (zie ook § 1.2), maar ook aan de opkomst van private certificeringen ter herkenning van sociale ondernemingen, zoals de B Corp-certificering, de Code Sociale Ondernemingen, de MVO Prestatieladder en de Prestatieladder Socialer Ondernemen (zie ook hoofdstuk 8).²⁹

22 Uiteraard kan het doel van de sociale onderneming heden ten dage ook 'sociaal' zijn in de strikte zin van het woord, zoals bijvoorbeeld het bevorderen van arbeidsparticipatie van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt.

23 Zie ook <https://social-enterprise.nl/over-sociaal-ondernemen/geschiedenis/>.

24 Hogenstijn 2024, p. 126.

25 Karré 2021/9.1.3.

26 Hogenstijn 2024, p. 127.

27 Hogenstijn 2024, p. 127; Karré 2021/9.1.3.

28 Aldus Keizer e.a. 2016. Zie in deze zin ook Karré 2021/9.2.1 en Hogenstijn 2024, p. 128.

29 Zie over private certificeringen nader hoofdstuk 8 van dit boek.

1.4 Financiering, verslaggeving en fiscaliteit van de sociale onderneming

Een belangrijk kenmerk van sociale ondernemingen is dat zij als zelfstandige ondernemingen financiële winst inzetten als middel om een maatschappelijk doel te realiseren en hun inkomsten grotendeels uit de markt halen, in plaats van uit donaties en subsidies (zie § 1.2). Dat betekent dat zij, net als klassieke ondernemingen, in belangrijke mate afhankelijk zijn van marktfinanciering. Juist de combinatie van een maatschappelijk en financieel doel maakt het echter lastig om traditionele investeerders aan te trekken, waardoor sociale ondernemingen vaak zijn aangewezen op impactinvesteerders: beleggers die naast financieel rendement expliciet positieve, meetbare sociale of milieueffecten nastreven. Ondanks de groei van impactinvesteringen blijft een tekort aan dergelijke investeerders een belangrijke belemmering voor de groei van sociale ondernemingen.

In **hoofdstuk 3** belicht Sanne Liefers het concept impactinvesteren en de soorten impactinvesteerders die er bestaan. Zij onderzoekt waarom het voor sociale ondernemingen lastig is om impactinvesteerders aan te trekken. De eerste uitdaging is dat sociale ondernemingen concurreren met andere impactgedreven ondernemingen, terwijl hun sociale doel vaak minder winstgevend is of moeilijker meetbaar. Hierdoor kunnen zij in de selectieprocedure op achterstand raken. De tweede uitdaging is dat vennootschapsrechtelijke waarborgen die de maatschappelijke missie van de sociale onderneming verankeren (zoals beperkingen op winst- of stemrechten) vaak botsen met het traditionele *venture capital*-model (durfkapitaal), waarin juist die rechten centraal staan voor sturing, exit en rendement. Voor deze uitdagingen geeft Liefers enkele oplossingsrichtingen.

Transparantie vormt eveneens een belangrijk kenmerk van de sociale onderneming (zie § 1.2). Net als reguliere ondernemingen, leggen sociale ondernemingen jaarlijks verantwoording af over hun beleid, prestaties en maatschappelijke impact door middel van verslaggeving. Sociale ondernemingen onderscheiden zich door de openheid over hun bedrijfsvoering en maatschappelijke impact die zij realiseren. Dit vraagt om verslaggeving die verder gaat dan louter financiële cijfers, en die recht doet aan de brede groep stakeholders van een sociale onderneming.

In **hoofdstuk 4** analyseert Cees van Geffen de specifieke vraagstukken rondom verslaggeving bij sociale ondernemingen. Vanuit het huidige Nederlandse rechtskader bespreekt hij de functies, reikwijdte en inhoud van jaarverslaggeving, inclusief recente ontwikkelingen op het terrein van duurzaamheidsrapportages. Er bestaan geen specifieke wettelijke verslaggevingsregels voor sociale ondernemingen. Van Geffen laat zien dat sociale ondernemingen gebaat zijn bij een zo volledig en transparant mogelijk bestuursverslag en benadrukt het belang van vrijwillige toepassing van richtlijnen en codes, zoals de Code Sociale Ondernemingen (zie ook hoofdstuk 8). De Europese regels voor duurzaamheidsverslaggeving – waaronder de CSRD en ESRS – bieden volgens hem aanknopingspunten voor de verdere ontwikkeling van een verslaggevingspraktijk voor sociale ondernemingen.

Sociale ondernemingen gebruiken financiële winst als instrument om een maatschappelijk doel te bereiken (zie § 1.2). De financiële doelstelling staat, met andere woorden, ten dienste van maatschappelijke impact. Dit betekent dat sociale ondernemingen, net als reguliere ondernemingen, onderworpen zijn aan de reguliere belastingheffing. De vraag is of het fiscale stelsel voldoende rekening houdt, of zou moeten houden, met het

bijzondere karakter van de sociale onderneming, waarbij winst niet als doel op zichzelf staat, maar dient als instrument voor maatschappelijke waardecreatie.

In **hoofdstuk 5** onderzoekt Harrie Bresser de fiscale positie van sociale ondernemingen. Hij concentreert zich op de rechtsvormen coöperatie, NV, BV en stichting, en bespreekt de omzetbelasting en de vennootschapsbelasting. Hij gaat onder meer in op de vrijstellingen die relevant kunnen zijn voor sociale ondernemingen, zoals vrijstelling in de omzetbelasting voor specifiek omschreven leveringen en diensten van sociale of culturele aard en de regeling voor de algemeen nut beogende instelling (ANBI). Bressers concludeert dat de fiscale faciliteiten voor sociale ondernemingen beperkt en vaak complex zijn.

1.5 Rechtsvormen en private certificering voor de sociale onderneming

Nederland kent geen aparte rechtsvorm voor sociaal ondernemen. Sociaal ondernemers moeten dus gebruikmaken van de conventionele rechtsvormen en kunnen daarbij, afhankelijk van de mogelijkheden, de gekozen rechtsvorm zodanig inrichten dat deze aansluit bij hun maatschappelijke doelstelling.

In **hoofdstuk 6** onderzoekt Marleen van Uchelen-Schipper waarom in de praktijk vooral de rechtsvormen van de BV en de stichting worden gebruikt voor sociaal ondernemerschap en wat de verschillen zijn met de andere rechtsvormen. Zij concludeert onder meer dat een belangrijk voordeel van de stichting is dat zij een ANBI-status en daarmee fiscale voordelen kan verkrijgen. Bovendien kunnen de statuten niet zonder meer worden aangepast, wat bescherming biedt tegen *mission drift*. Een nadeel is het uitkeringsverbod waardoor het niet eenvoudig is investeerders aan te trekken. Dat laatste is juist wel mogelijk bij de BV. De BV heeft een in aandelen verdeeld kapitaal, waardoor de sociaal ondernemer eenvoudiger investeerders kan aantrekken. Verder kent de BV – in tegenstelling tot de NV – geen minimumkapitaalvereisten en biedt zij de mogelijkheid winst- of stemrechtloze aandelen uit te geven. Ook kunnen aan een raad van commissarissen of aan prioriteitsaandeelhouders goedkeuringsrechten worden toegekend om de maatschappelijke missie te waarborgen. De BV is daarmee een commerciële rechtsvorm die voldoende flexibiliteit biedt om de maatschappelijke missie te verankeren en beschermen.

Desondanks ondervinden sociaal ondernemers verschillende belemmeringen (zie § 1.1). Tegen deze achtergrond speelt in Nederland de vraag of, naast de conventionele rechtsvormen, een specifieke rechtsvorm of een modaliteit van een bestaande rechtsvorm voor sociale ondernemingen wenselijk is. In 2021 werd hiertoe een eerste aanzet voor een wettelijke regeling voor de maatschappelijke BV (BVm), een modaliteit op de rechtsvorm van de BV, gepubliceerd. In **hoofdstuk 7** bespreken Sofie Cools en Maxime Verheyden deze BVm in rechtsvergelijkend perspectief.

Zij schetsen de totstandkoming en ratio van de BVm en plaatsen het Nederlandse voorstel in een internationale trend van bijzondere rechtsvormen en labels voor sociale ondernemingen zoals de Amerikaanse *benefit corporation*, de Franse *société à mission* en de Belgische coöperatieve vennootschap met erkenning als sociale onderneming. Cools en Verheyden betogen dat de noodzaak van een specifieke rechtsvorm in Nederland minder dringend lijkt dan in andere jurisdicties, gelet op de flexibiliteit van het Nederlandse vennootschapsrecht. De auteurs zijn kritisch op het Nederlandse voorstel, dat zich onderscheidt van buitenlandse voorbeelden doordat het enerzijds het primaat van het maatschappelijk

doel dwingend voorschrijft, maar anderzijds een ruime inrichtingsvrijheid laat bestaan en sterk leunt op open normen. Dit laatste geldt in het bijzonder voor winstuitkeringen en de opt-in en opt-out van de BvM-status. Een mogelijke verklaring voor dit verschil is dat het Nederlandse vennootschapsrecht in het algemeen sterker leunt op open normen en blijk geeft van groter vertrouwen in de rechtspraak dan andere jurisdicties.

Bij de positionering van sociale ondernemingen speelt naast de keuze voor een rechtsvorm ook erkenning via codes, private keurmerken en certificeringen (samen: private certificering) een steeds grotere rol. In **hoofdstuk 8** onderzoekt Sjoerd Buijn hoe deze vormen van private certificering functioneren binnen het kader van sociaal ondernemerschap. Hij laat zien dat private certificering de positie van sociale ondernemingen versterkt doordat dit bijdraagt aan reputatie, vertrouwen en daarmee toegang tot de markt. Tegelijkertijd benadrukt hij dat de daaraan verbonden verplichtingen – zoals statutaire verankering van de missie, periodieke impactmeting en hercertificering – diep kunnen ingrijpen in governance en bedrijfsvoering.

Buijn bespreekt de belangrijkste private certificeringen zoals de B Corp-certificering, de Code Sociale Ondernemingen en de Prestatieladder Socialer Ondernemen. De certificeringen verschillen sterk in focus en strengheid, waardoor organisaties weliswaar keuzemogelijkheden hebben, maar de veelheid aan keurmerken ook het risico van devaluatie en twijfel aan de gehanteerde normen vergroot. Als voorbeeld bespreekt Buijn de kritiek op B Corp-certificering, het belangrijkste en wijdst verspreide keurmerk. B Corp-certificering vergt substantiële financiële en organisatorische investeringen, waardoor met name grotere ondernemingen hiervan profiteren, terwijl kleinere bedrijven het traject als relatief zwaar en kostbaar ervaren. De toetreding van bekende multinationals vergroot weliswaar de zichtbaarheid en aantrekkingskracht van het keurmerk, maar roept ook vragen op over toegankelijkheid, onderscheidende vermogen en het risico van greenwashing. In het slot van zijn bijdrage gaat Buijn hier – mede in het licht van recente Europese regelgeving – nader op in.

1.6 Statutaire inrichting van de sociale onderneming

De wijze waarop sociale ondernemingen hun statutaire inrichting vormgeven, is bepalend voor de vraag in hoeverre zij maatschappelijke impact kunnen realiseren en deze ook op langere termijn kunnen blijven maken.

Een van de kernkenmerken van de sociale onderneming is dat zij primair en expliciet een maatschappelijk doel nastreeft, waarbij de financiële doelstelling daaraan ondergeschikt is en ten dienste staat (zie § 1.2). Dat doel kan op uiteenlopende manieren worden vormgegeven en uitgedragen, maar minstens zo belangrijk is hoe dit doel duurzaam wordt geborgd en wordt voorkomen dat de onderneming van haar missie afwijkt.

In **hoofdstuk 9** staat de statutaire verankering van het maatschappelijke doel van sociale ondernemingen centraal. Annette Klein Wassink bespreekt eerst wat onder 'doel' en 'maatschappelijk doel' moet worden verstaan en welke functie de doelomschrijving in het rechtspersonenrecht vervult. Vervolgens laat zij zien op welke wijze een maatschappelijk doel in de statuten kan worden opgenomen en beschermd, onder meer aan de hand van eisen uit codes en certificeringen (zoals de B Corp en Code Sociale Ondernemingen (zie ook hoofdstuk 8)) en wetgevingsinitiatieven en -aanzetten (zoals de BvM (zie ook

hoofdstuk 7) en de rentmeestervennootschap (zie ook hoofdstuk 12)). Daarna gaat zij in op de betekenis van de statutaire doelomschrijving als richtsnoer voor het bestuur, de (on)mogelijkheden om dit doel te wijzigen en de spanningen die kunnen ontstaan tussen ondernemingsvrijheid en het risico van *mission drift*. Tot slot analyseert Klein Wassink welke instrumenten stakeholders ter beschikking staan wanneer het maatschappelijke doel niet of onvoldoende wordt nageleefd.

Evenals het maatschappelijk doel, wordt het betrekken van stakeholders ('stakeholder engagement') bij de onderneming gezien als een kernonderdeel van sociaal ondernemerschap (zie § 1.2). In veel definities en criteria voor private certificering voor sociale ondernemingen geldt het identificeren en actief betrekken van de relevante stakeholders als onderscheidend kenmerk. In **hoofdstuk 10** onderzoekt Casper Nagtegaal dit concept stakeholder engagement.

Nagtegaal onderscheidt drie vormen van stakeholder engagement, te weten: engagement over het vennootschappelijk doel, engagement bij het nastreven van dat doel en engagement als onderdeel van de zorgvuldigheidsplicht van het bestuur. Hij laat zien dat stakeholder engagement het bestuur beter in staat stelt het maatschappelijke doel te concretiseren, het beleid daarop af te stemmen en over de bereikte maatschappelijke impact verantwoording af te leggen. Tot slot werkt Nagtegaal enkele concrete manieren uit om stakeholders een rol in de organisatie te geven, zoals het toekennen van bijzondere rechten aan een prioriteitsaandeelhouder die de belangen van specifieke stakeholders bewaakt, het opnemen van vertegenwoordigers van bepaalde stakeholders in het bestuur of de raad van commissarissen, het instellen van zogeheten *future generations boards* die toekomstige generaties een stem geven en de aanstelling van een ombudsman.

Een sociale onderneming behandelt winst als middel en niet als doel (zie § 1.2). Zij stelt haar maatschappelijke doel expliciet voorop en betreft dat doel nadrukkelijk in de belangenafweging bij winstuitkeringen. Een sociale onderneming keert dus niet noodzakelijkerwijs helemaal geen winst uit, maar zal in de regel een belangrijk deel van de winst reserveren om te investeren in haar maatschappelijke doelstelling.

In **hoofdstuk 11** staat de statutaire winstuitkeringsbeperking van sociale ondernemingen centraal. Nena van der Horst onderzoekt welke mogelijkheden het Nederlandse recht daarvoor biedt. Zij constateert dat het BV-recht weliswaar geen expliciete bescherming biedt voor maatschappelijke belangen bij winstuitkeringen, maar wel flexibiliteit biedt om uitkeringen statutair te beperken in het licht van het maatschappelijke doel, onder meer via statutaire reserves, uitkeringscaps en winstrechtloze aandelen. Bijna de helft van de BV's in het Register Sociale Ondernemingen beperkt winstuitkeringen uitdrukkelijk via statutaire reserves, terwijl een groot deel van de overige vennootschappen vooral werkt met openbaar financieel beleid met daarin veelal interne, niet-bindende winstuitkeringsbeperkingen. Tot slot verkent Van der Horst hoe de wetgever en de praktijk winstuitkeringsbeperkingen kunnen verankeren in specifieke rechtsvormen en sectorale regelgeving.

In het afsluitende **hoofdstuk 12** staat de ondernemingsvorm 'steward-ownership' centraal. Steward-ownership valt niet vanzelfsprekend samen met sociaal ondernemerschap. Het concept steward-ownership stelt immers geen eisen aan de missie van steward-owned ondernemingen. Omdat de nadruk op de missie in plaats van winstmaximalisatie nauw